

toate rafinamentele folosite de civilizațiile superioare greco-italice. Conținutul rudimentar și crud al religiei este de altfel opus și altor forme de civilizație materială, mult mai evoluată, care și la Entremont imită viața orașelor grecești și italiice. Este un fenomen cultural interesant și plin de semnificație.

P. Alexandrescu

DESCOPERIRILE DE LA MAREA MOARTĂ ȘI DIN DEȘERTUL IUDAIC

a. — QUMRÂN

Regiunea care se întinde spre apus de Marea Moartă e cunoscută de totdeauna prin pustietatea și solitudinea ei. Aici, cu excepția unei zone de cîmpie, din colțul de NV al Mării Moarte, udată la E de apele Iordanului, la vărsarea lui în m-a-e și la S de râul Qumrân tot restul țărmului se reduce la o fâșie de nisip sterilă, unde ierba nu poate crește nici măcar pentru a-l prinde sub ea și a-l împiedica de a mai fi dus pînă departe, în voia vinturilor. Lanțul de munți, aflat la V, nu e acoperit nici el cu prea multă vegetație, aceasta reducîndu-se la puțina iarbă și mărăcinișuri, pascute de turmele de capre și oi din localitate. Calcarul din care sînt formați a facilitat însă, crearea a foarte multe crăpături și peșteri unde păsările cele mai diferite și-au făcut sălașul lor. Unele dintre aceste deschizături apar și dispar sub acțiunea nisipurilor purtate de vinturi. În această regiune, încă din antichitate populația a fost foarte rară. Și astăzi ea e reprezentată doar de tribul Taamera al beduinilor — păstori. Ei locuiesc în corturi, pe care și le mută din loc în loc, după nevoia de hrană a animalelor.

În acest spațiu sărăcăcios și singuratec s-au făcut, acum zece ani, unele din cele mai importante descoperiri arheologice din ultima vreme. E vorba de aflarea în mai multe peșteri a unor depozite de cărți (manuscrise pe pergament și papirus) cît și a unei apreciabile cantități de inscripții ceramice, care, toate la un loc, aruncă lumini noi asupra unei epoci, așa de interesante, din istoria omenirii, cum este aceea a căderii lumii vechi păgîne și a apariției creștinismului.

Prima descoperire de acest fel s-a făcut în anul 1947, într-o peșteră de lîngă localitatea Khirbet Qumrân, cam la 12 km spre sud de Ierihon. Ea se datorește unor păstori, doi beduini, care, mergînd să-și caute o capră rătăcită, au ajuns la această grotă, unde, aruncînd o piatră, au spart unul din vasele cu manuscrise. Documentele scrise sînt din pergament și au forma unor suluri care, înainte de a fi fost depuse în vase de lut, au fost bine împachetate în pînze de in înmuiate în ulei de cedru și alte preparate.

După mai multe peregrinări, documentele au ajuns la mănăstirea Sf. Marcu, de unde apoi, o parte au fost achiziționate de Școala americană de studii orientale, iar altele au rămas în Palestina în posesia Universității evreiești din Ierusalim.

Șapte dintre aceste manuscrise sînt considerate drept cele mai importante. Primul sul cuprinde textul ebraic, întreg, al cărții lui *Isaia*. Lung de 7,35 m și lat de 0,30 m, el însumează 17 piei, cusute una lîngă alta. Textul e împărțit în coloane, iar capitolele sînt marcate prin spații libere între rînduri. Al doilea sul cuprinde capitole din cartea profetului *Avacum*, însoțit de un comentariu, exegetic și istoric. Lungimea sulului e de 1,60 m, lățimea de 0,13—0,15 m. Sulul 3 are un conținut normativ-educativ, cuprinzînd învățături pentru bunul mers al

unei comunități religioase și pentru aceasta a fost denumit *Manualul disciplinei*¹. Din textul respectiv avem posibilitatea să cunoaștem riturile, doctrina și în general principiile de viață ale comunității. Sula nr. 4 cuprinde texte care, potrivit conținutului, ar putea fi intitulat: *Lupta fiilor luminii împotriva fiilor întinericului*.

Alte fragmente descoperite în peșteră cuprind pasaje din cartea profetului Mihea, dintr-o carte apocrifă a lui Iamech, cunoscută până acum numai după nume², un alt exemplar al cărții *Isaia*, mai deteriorat și mai recent decât cel precedent, apoi alte fragmente referitoare la cărți din Vechiul Testament.

Importanța lor covârșitoare constă în faptul că reprezintă cele mai vechi manuscrise ale Bibliei păstrate până acum. Cele pe care se baza textul Scripturii, până la această descoperire erau mult mai recente. Cărți întregi nu se păstrau decât din sec. X—XI e. n. și numai unele fragmente din sec. V—IX e. n. Epoca de formare a celor dela M. Moartă a fost stabilită între anii 200 î. e. n. și 70 e. n., pe baza cercetărilor paleografice a textelor și a analizei fizico-chimice (carbon 14) a pinzelor care au învelit sururile. De asemenea cercetarea internă a conținutului documentelor care, mai ales în cazul cărților comentate, prin referiri la anumite evenimente politico-religioase, au adus indicații prețioase cit și studiul materialului arheologic cu care au fost descoperite împreună au confirmat aceste date. În al doilea rând, importanța lor reiese din aceea că unele reprezintă cărți necunoscute până acum și că îmbogățesc, prin conținutul lor, aspectul istoric al unor perioade obscure.

Una dintre problemele care preocupă mult pe specialiști este identificarea comunității religioase căreia i-au aparținut aceste cărți și stabilirea motivelor ce au determinat ascunderea documentelor în peșteră. În privința aceasta cei mai mulți cercetători, în frunte cu savantul francez A. Dupont Sommer³, sînt de părere că asociația religioasă ar putea fi identificată cu secta esenienilor.

Pe baza unor indicații geografice, culese din autorii antici, Pliniu cel Bătrîn, Iosif Flaviu și Filon din Alexandria, unde se spune că în regiunea de la V de Marea Moartă — anume chiar în locurile apropiate de cele unde s-au făcut descoperirile noastre — ar fi locuit esenienii, precum și din felul de viață redat de acei autori ca fiind caracteristic sectei, corespunzător cu cel schițat de cărțile noi descoperite, s-a tras această concluzie. Alții însă⁴ pun la îndoială veracitatea acestei ipoteze și aduc argumente, din cele mai diferite, printre care și acela că textele ebraice, pe care se bazează concluziile celor dintii, pot fi citite și interpretate și altfel. Până la publicarea și studierea tuturor documentelor nu se poate opta în chip exclusiv nici pentru o ipoteză, nici pentru alta.

Cercetările pentru definirea caracterului mai precis al comunității, posesoare a documentelor, nu s-au limitat numai la investigații și discuții bazate pe informații literare. Ele au

* ¹ Primele trei sururi au fost publicate în SUA de către Miller Burrows, John C. Trever și William H. Brownlee: *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*; 1, *The Isaiah manuscript and the Habakkuk Commentary*, în *American School of oriental research*, 1950, 2: 2: *Plates and transcription of the Manual of Discipline*... New-Haven, 1951.

² O parte din această carte a fost descifrată de curînd de către Dr. Yigal Yadin (cf. *Horizons, La revue de la paix*, 6, 1957, p. 86—91). Conținutul ei e deosebit de prețios prin informațiile pe care ni le dă asupra topografiei regiunilor dintre M. Mediterană și Golful Persic, asupra limbii aramaice în care e scrisă (limba în care a vorbit Iisus) și asupra vieții din Orientul Mijlociu la sfîrșitul sec. III sau începutul sec. II î. e. n., cînd se consideră că a fost compusă lucrarea.

³ *The Jewish Sect of Qumrân and the Essenes. New Studies on the Dead Sea Scrolls*, New York, 1956.

⁴ Mai ales M. H. Gottstein, *Anti Essene trails in the Dead Sea Scrolls*, în *Vet. Testam.*, IV, 1954, p. 141—147, după J. Coppeus, *Où en est le problème des manuscrits de Qumrân*, în *La nouvelle Clio*, VI, 1954, 5—6, p. 253.

trecut mai departe la săpături arheologice și s-a descoperit în acest fel edificiul principal care a aparținut comunității. El se află la aproximativ 1 km spre sud de prima peșteră, în localitatea Khirbet-Qumrân, unde erau niște ruine, considerate ca romane, de către arheologia

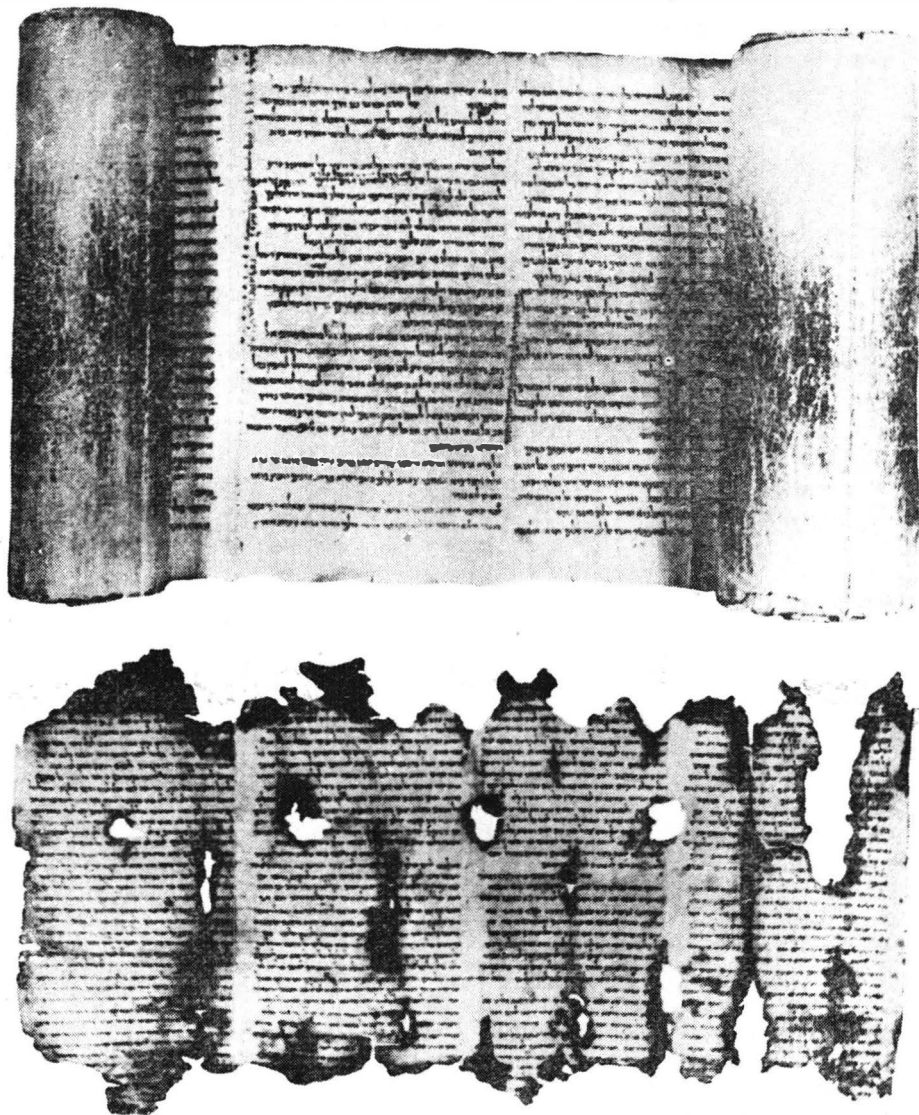

Fig. 1. — Fragmente din manuscrisele descoperite în peșterile de la Marea Moartă.

sec. XIX (Clermont — Ganneau). Mai spre E a fost descoperit și cimitirul care, după anumite pietre de la suprafață a fost evaluat la 1100 morminte.

Săpăturile au fost întreprinse mai întâi în cimitir, în anii 1949, 1951 și 1953 de către Școala biblică a dominicanilor de la Ierusalim sub conducerea profesorului arheolog și orientalist

Pater René de Vaux, dimpreună cu colaboratorii săi, Pater Barthélemy și Pater Milik. A participat și Lankester Harding, director al Departamentului de antichități de pe lângă guvernul iordanian. Nu au fost săpate decât 19 morminte fiindcă, așa cum vom vedea puțin mai departe, cercetările lor nu s-au limitat numai la desvelirea cimitirului, ci au cuprins și o serie de perieghetze și săpături în mai toate peșterile din împrejurimi, unde au fost descoperite alte materiale de un interes excepțional.

Mormintele sînt indicate la suprafața solului prin pietre ovale; sub ele, la o adîncime de 1,30 m — 2 m se află scheletele orientate S—N (capul fiind la S). Există o mică deviație a

Fig. 2. — Ruinele edificiilor comunității religioase de la Khirbet-Qumrân.

scheletelor spre stînga sau spre dreapta de la linia arătată de pietrele de la suprafața solului. Ele sînt depuse într-un fel de camere, a căror gură e acoperită cu plăci de piatră sau cărămizi. Mîinile stau întinse pe lîngă corp sau pe abdomen. Într-un mormînt au fost găsite două schelete iar în altul un coșciug de lemn. Nouă dintre schelete au fost studiate, antropologic, de către H. V. Vallois, director la Musée de l'Homme din Paris, care a stabilit că vîrsta celor înmormîntați variază între 20—50 ani și că aparțin tipului alpin și mai ales celui armenoid. Aceste tipuri se întîlnesc și azi în populația Palestinei. Curios este faptul că au fost aflate și schelete de femei, care pun problema participării lor la comunitatea religioasă, sau pot fi considerate ca soțiile membrilor comunității. Iosif Flaviu spune că o ramură a esenienilor admitea căsătoria și aceasta ar fi un argument în sprijinul tezei eseniene. Săpăturile viitoare vor putea eventual să stabilească în mod precis, dacă participarea femeilor era admisă, să definească vîrsta membrilor comunității îngropați în acest cimitir, cît și apartenența lor etnică. Numai așa s-ar putea lămuri

și îngroparea celor două schelete laolaltă, folosirea coșciugului de lemn și împărțirea în sectoare, marcate prin cărări, a întregului cimitir. Aparțin mormintele unor populații din afara Palestinei, membrii ai comunității, care țineau să se îngroape în acest pământ considerat locul învierii la sfârșitul lumii, sau sînt din diferite epoci, cînd se obișnuia un alt fel de înmormîntare ?.

Asupra datei cimitirului, arheologii arată că lipsesc indicații precise. Scheletele nu posedă nici un fel de inventar și aceasta este încă o dovadă a felului de viață al sectarilor, care nu aveau nici o avere personală. Doar cioburile aflate în pămîntul de umplutură al gropilor au asemănări cu cele din așezarea alăturată, de unde s-a tras concluzia că cimitirul și așezarea sînt contemporane.

Așezarea a fost săpată aproape în întregime în anii 1951 și în 1953. Rezultatele provizorii au fost publicate în „Revue biblique”, pe anii 1953—1954. Au mai rămas nesăpate unele părți, mai ales în partea de sud, unde se află o cisternă (bazin), cunoscută încă de către exploratorii Palestinei în sec. XIX, iar Pater de Vaux crede că, cu ocazia desvelirii respective, nu sînt excluse și alte surprize.

Ceea ce s-a descoperit pînă acum reprezintă un complex de clădiri pe o suprafață de 30×37 m. Cum era de așteptat, din aceste clădiri nu s-a păstrat decît partea de jos ; acoperișul și părțile superioare ale zidurilor au fost aflate sub formă de dărîmături. În colțul de NV al complexului se găsește, izolat, un turn cu ziduri groase, care va fi servit, poate, la apărare. Spațiile de jos ale turnului au folosit ca magazine de alimente. În clădirea principală au fost scoase la iveală curți, camere mari de întruniri, prăvălii, cuptoare, instalații igienice și două bazine de apă, unul mai mare și altul mai mic. Cel mare are 14 trepte pe care se coboară. În partea de sud se află un al treilea bazin de apă, cu trepte ca și celelalte și care a fost menționat mai sus. Se consideră că bazinele de apă reprezentau „baptisterii” pentru purificările pe care esenienii le practicau înainte de anumite ceremonii religioase și care precedau zilnic masa de prînz. În edificiul principal, într-una din încăperile mari s-au găsit resturile unei mese de proporții apreciabile, iar pe lîngă pereți, bănci de șezut. Camera, se pare, că ar fi îndeplinit rolul unui *scriptorium*, fiindcă aici au ieșit la iveală trei călimări cu cerneală uscată, două din teracotă și una din bronz. Probabil că în acest loc se copiau cărțile și în același timp era și biblioteca. Un ciob găsit în dărîmături, poartă pe el cele 22 litere ale alfabetului ebraic, unele scrise de două ori, ceea ce ne indică a fi un exercițiu școlar. Forma literelor este exact aceeași ca în manuscrisele ascunse în peșteri. Un vas mic are gravat pe el cîteva litere grecești, iar o tăbliță de pămînt menționează, tot cu litere grecești numele *Iosipos*. Alte fragmente ceramice cu inscripții grecești și ebraice nu au fost pînă acum descifrate. S-a descoperit de asemenea în încăperile alăturate de *Scriptorium* și alte obiecte ca virfuri de săgeți, cuțite, seceri, fragmente de baze de coloane, de capitele etc. Ceramica cea mai veche se datează la sfârșitul epocii elenistice și începutul epocii romane în Palestina, dar în mai mare cantitate se află cea romană din sec. I. e. n. Comparînd-o cu cea aflată în peșterile din jur, se trage concluzia că sînt contemporane.

Cel mai bogat material descoperit îl constituiesc monedele, în număr de peste 250. Ele se repartizează, mai frecvent, în perioadele cuprinse între 134—40 î. e. n. și de la 4 î. e. n. — 68 e. n. Din perioada lui Irod cel Mare (37—4 î. e. n.) nu s-a găsit decît o monedă. După anul 70, cînd a fost înfrîntă revolta iudeilor și Ierusalimul distrus, predomină monedele romane, provenind probabil de la soldații legiunilor care se vor fi stabilit aici, pentru paza regiunii. Printre acestea se află și trei monede bătute de Titus, cu acea vestită legendă „Judea capta”.

Începutul așezării e fixat de arheologi în jurul anului 100 î. e. n. sau mai devreme. Bazele clădirilor se vor fi pus poate în timpul lui Ioan Hircan (135—104 î. e. n.) cînd a fost epoca de înflorire a comunității. Viața așezării e întreruptă în anul 31 î. e. n. de un cutremur, care distruge o parte din edificiu și așezarea e părăsită pentru scurtă vreme. După aceea se reface în parte, și începe a doua perioadă a existenței ei, care sfîrșește definitiv apoi în anii

66—70 e. n., o dată cu revolta iudaică. Comunitatea a fost lovită și împrăștiată, dar înainte de aceasta și-a pus în siguranță biblioteca și alte avuturi în peșterile din apropiere.

O modificare în planul inițial al clădirilor prin micșorarea spațiilor cu ziduri intermediare, cît și urme, în special monede, din vremea celei de-a doua revolte iudaice, condusă de Bar Kochba, împotriva romanilor (132—135 e. n.) ar indica o locuire, de scurtă durată, de către răsculați.

Cele cîteva cioburi din epoca arabă nu au putut ajunge aici, după părerea arheologilor, decît întîmplător, prin călători sau păstori.

Paralel cu săpăturile arheologice efectuate în așezarea și cimitirul de la Khirbet Qumrân, s-au întreprins și cercetări mai vaste asupra întregului teritoriu din jurul primei peșteri. Acestea au fost prilejuite și de faptul că beduinii au venit să le ofere alte documente, aflate de ei în grottele apropiate. Trebuiau așadar periegheze și cercetări în mai toate peșterile și crăpăturile, așa de abundente în munții regiunii. O expediție a fost organizată de către Școala franceză de arheologie, împreună cu Școala americană de studii orientale, cu colaborarea Muzeului Palestinei. Regiunea cercetată cuprinde împrejurimile localității Khirbet-Qumrân, pe o rază de cca 4 km. Au fost sondate 267 peșteri și crăpături, dintre care numai în 40 au fost găsite urme de așezare, mai ales obiecte ceramice și manuscrise.

Cercetarea regiunii nu e considerată totuși terminată, întrucît din pricina căldurii prea mari și a oboselii, lucrările nu au durat decît 19 zile (10—29 martie 1952). Peșterile cu urme arheologice nu sînt repartizate uniform pe toată suprafața muntelui, ci sînt mai îngrămădite pe pantele cu acces către locurile cu apă. Această ultimă considerație trebuie să fi fost avut în vedere și cînd s-au pus bazele centrului comunității lângă riul Qumrân.

Pe baza rezultatelor arheologice obținute se susține că peșterile au fost locuite și înainte de construirea edificiilor de la Khirbet-Qumrân, cînd comunitatea era la începutul ei și într-o situație mai dificilă din punct de vedere economic. Așezarea din peșteri ar reprezenta deci prima fază în dezvoltarea sa. Locuirea a continuat și după aceea, fiindcă în edificiul principal nu stăteau decît preoții și cei care se ocupau cu administrația de bază a comunității (scribii etc.). Aceasta era în legătură și cu organizarea comunității, întrucît este știut că existau mai multe trepte de inițiere și că nu oricine putea participa la manifestările culturale, decît în măsura dobîndirii de anumite cunoștințe. Iosif Flaviu (*Bell. jud.*, 2, 8, 10 = 150 Niese) ne spune că esenienii „mai vechi” se considerau spurcați dacă se atingeau de cei mai tineri (adică de cei intrați mai de curînd în comunitate). Trebuie deci să admitem că erau locuințe și locuri de muncă corespunzătoare pentru fiecare treaptă. De altfel, nici edificiul, cu încăperile lui, nu putea așeza decît puține persoane, care formau „elita” asociației. Multe săli erau spațioase și foloseau pentru scopuri generale. Edificiul reprezenta, așadar centrul de cult și administrativ al sectei.

De asemenea nu trebuie să considerăm că toate peșterile au fost locuite. Unele din ele sînt așa de mici, încît nu au putut servi decît ca magazii de provizii. Important de notat este că într-o peșteră s-au găsit parii de lemn ai unui cort și din aceasta s-a tras concluzia că locuitorii, care posedau acele magazii de alimente, trăiau în corturi sau în colibe, mai degrabă în fața peșterilor decît în interiorul lor.

Urmele de locuire sînt marcate, peste tot, mai ales de ceramică; au fost descoperite cam 100 de vase și circa 70 de capace. Vasele reprezintă recipiente pentru provizii, cu găuri pe marginea de sus, pentru a permite o mai bună legare a capacelor. Unul dintre vase poartă litera *Teth*, care ar fi o indicație de greutate sau conținut.

Pe lângă aceste vase, de diferite forme, au apărut străchini, cupe, opaițe, două inele de bronz și o mică rogojină. Monede, dimpotrivă nu au fost găsite și această lipsă se explică prin sărăcia totală a membrilor comunității, care trăiau astfel potrivit concepțiilor lor despre viață.

Dar cel mai important material descoperit în peșteri îl constituie manuscrisele.

Nu departe de prima groță — peștera I (aceea descoperită în 1947), cu vreo 170 m mai la nord s-a aflat o altă peșteră, denumită *peștera II*. În ea s-a găsit cam o sută fragmente de manuscrise, unele conținând texte din biblie (Exod, Levitic, Numeri, Deutoronom, Ieremia, Psalmi, Ruth), altele, mai numeroase, conțin scrieri apocrif (de ex. fragmente din *Cartea jubileelor* etc.). Câteva fragmente dintr-un document în limba aramaică arată că ar fi vorba de textul unei cărți cu caracter liturgic, fiindcă se vorbește despre o ceremonie unde se folosește piinea. Aproximativ la un km și jumătate spre nord de Khirbet-Qumrân, în altă peșteră, — peștera III. — au ieșit la iveală manuscrise, într-o stare mai fragmentară și mai prost conservate. Umezeala, șoarecii și viermii au distrus aproape în întregime conținutul documentelor. Unul dintre aceste manuscrise reprezintă partea de început a unui sul cu comentariu la cartea profetului Isaia. Alte fragmente fac parte din zece suluri, dar sînt așa de mici, încît e foarte greu să fie identificate. Unul dintre ele menționează pe „Îngerul feții”, o expresie foarte des întâlnită în cărțile pseudoepigrafe. Tot în această peșteră s-a descoperit un foarte curios document. E vorba de două suluri de aramă, constituite din foițe foarte subțiri cu lungimea de 0,30 m fiecare. Ele sînt foarte oxidate și au în interior un text lung, în alfabetul pătrat ebraic. Unul din suluri e compus din două foițe, legate între ele cu nituri, iar celălalt este dintr-o singură foiță la capătul căreia se află urme ce indică legătura sa cu celelalte două. Textul e aranjat în coloane pe fața din interior.

Pînă de curînd, conținutul a rămas necunoscut învățaților, fiindcă sulurile fiind foarte oxidate nu puteau fi desfăcute și citite. Profesorul H. Wright Baker, de la Colegiul de Tehnologie din Manchester¹ a reușit să le desfacă și în urma citirii lor s-a stabilit că textul cuprinde indicații referitoare la locurile unde au fost ascunse manuscrisele și celelalte bunuri ale comunității. În felul acesta s-a confirmat ipoteza profesorului Kuhn din Göttinger care spusese² același lucru numai pe baza unei citiri sumare cu ajutorul oglinzilor, înainte de derularea sulurilor. Scrierea e datată în perioada 1—70 e. n., și prin urmare se poate trage concluzia că o dată cu venirea romanilor a luat sfîrșit viața comunității.

Expediția din martie 1952 a fost de scurtă durată, munca trebuind să fie întreruptă din cauza căldurii înăbușitoare. Șase luni mai tîrziu însă beduinii au găsit o cameră perfect închisă (peștera IV) chiar pe locul unde se află și edificiul comunității. Cu totul ciudată această ascunzătoare a dat la iveală *mii* de manuscrise. Beduinii începuseră să ~~le~~ sape în secret, dar, Departamentul antichităților, auzind despre descoperire, au oprit lucrările și cu ajutorul Școlii franceze de arheologie și a Muzeului Palestinei, s-au întreprins săpături sistematice, care au durat de la 22—29 septembrie 1952. Materialul scos la lumină atît de beduini, cit și de arheologi este, după expresia lui Pater de Vaux, „de o importanță considerabilă și e posibil ca el să în-treacă în însemnătate pe cel descoperit în 1947”. El nu a fost descifrat și publicat, fiindcă pentru aceasta vor trebui încă mulți ani. Nici măcar un catalog complet nu a fost alcătuit, ci au fost date publicității numai informații izolate. Ele relatează că e vorba de fragmente cu texte din cele mai multe cărți ale Vechiului Testament (cele în limba ebraică uneori în două, trei sau chiar patru copii), de fragmente în limbă ebraică și aramaică a cărții Tobit, fragmente de texte biblice în grecește — a căror prezență aici e de mare importanță — phylacterii, cu textul decalo-

¹ Cf. *Horizons, La revue de la paix*, 1957. 6, p. 86—91.

² După Hans Bardtke. *Die Funde am Toten Meer*, în *Das Altertum*, I. 1955. 1, p. 23—24.

gului și citate din cărțile sfinte, fragmente cu comentarii și*parafraze, la mai multe cărți ale Scripturii, fragmente din mai multe pseudoepigrafe (*Enoch, Cartea jubileelor*), în limba aramaică și ebraică, fragment din *Manualul disciplinei* în mai multe copii; de asemenea fragmente din scrierea *Lupta fiilor luminii împotriva fiilor întunericului* și în sfârșit o pagină cu mărturii scripturistice (*Testimonia*) referitoare la venirea lui Mesia.

În aceeași expediție s-a descoperit o altă cameră (peștera V) din care au fost scoase câteva fragmente, cu conținut asemănător celor de mai sus, dar mai prost conservate. Beduinii care au devenit adevărați vânători de manuscrise, au mai găsit, cu această ocazie, într-o peșteră naturală, în stîncă (peștera VI), aflată în apropiere, câteva manuscrise. Printre ele au fost recunoscut un pasaj dintr-un document denumit *Manuscrisul dela Damasc*, descoperit la sfârșitul secolului trecut într-o sinagogă din Cairo. Publicat de către Salomo Schechter¹, el era considerat pînă acum ca un document curios, față de restul scrierilor ebraice, în sensul că nu avea asemănări de conținut cu ele. Aflarea noilor documente de la Qumrân a dat posibilitatea unei mai bune înțelegeri a lui. Învățații cred că acest document a făcut parte din depozitul de cărți de la Qumrân și că a ajuns la Cairo, fie în copie sau în original în condiții care deocamdată nu sînt bine stabilite. Savantul german Paul Kahle afirmă² că e posibil ca el să reprezinte o copie din sec. IX—X e. n., făcută la Ierusalim de către secta Karaîților. Membri acestei comunități ar fi avut în mînă foarte multe manuscrise descoperite, după unele indicii, tot la Qumrân și poate chiar în peștera I.

O scrisoare a patriarhului Timotei I (726—819) din Seleucia, către mitropolitul Sergius al Elamului, datată cam în jurul anului 800 e. n. relatează că, cu zece ani mai înainte, el a auzit de descoperirea, într-o peșteră în apropierea Ierihonului, a unei mari cantități de cărți. Un vînatîor arab, căruia îi dispăruse cîinele în acea grotă, a intrat să-l caute și a descoperit documentele. Ele ar fi ajuns în mîna karaîților — o sectă înrudită cu esenienii, poate urmașii lor — și au fost studiate și multiplicat de ei. Ipoteza are multe șanse de adevăr, fiindcă săpăturile arheologice efectuate în peștera I au constatat o mare cantitate de cioburi, ce ar fi constituit cam 50 de vase, de tipul celor în care s-au făcut descoperiri de manuscrise în 1947. În ele vor fi fost ascunse sulurile luate de karaîți, care vor fi contribuit, prin conținutul lor, la reînvierea vieții religioase a sectei, lucru consemnat de multe izvoare istorice. După această dată, manuscrisele au pierit ca și karaîții înșiși, fiind urmăriți de rabinii și talmudiștii, cu care erau în cea mai aprigă luptă. Se presupune, și pe bună dreptate, că documentele descoperite în sec. VIII, au fost considerabil mai multe, decît cele aflate în 1947 și după aceea. Deci ne putem face o idee despre mărimea bibliotecii de la Qumrân, al cărui rol trebuie să fi fost deosebit de mare în viața spirituală a comunității.

Interesant din alt punct de vedere este și faptul că în bibliotecă se aflau o mulțime de cărți apocrife, care, după cum se știe aveau un caracter mai larg decît cel pur religios. Ele dezbăteau probleme filozofico-religioase și formau literatura curentă a vremii. Elenismul a avut o influență puternică asupra compunerii lor și deseori întîlnim elemente ale filozofiei platonice și pitagoreice, în cărțile care vroiau să fundamenteze filozofia credința străveche ebraică. Pe de altă parte prin menționarea în ele a unor evenimente politice și întîmplări mărunte, precum și prin sensul care li au explicarea lor, îmbibat de un mesianism și eshatologism puternic, ele oferă multe date pentru caracterizarea generală a atmosferei în care trăia poporul evreu.

¹ *Fragments of a Zadokite Work. Documents of Jewish Sectaries*, 1, Cambridge, 1910.

² *Zu den Handschriftenfunden in Höhlen beim Toten Meer*, în *Das Altertum*, III, 1957, 1, p. 34—46.

b PEȘTERILE DE LA MURABAAT

În anul 1952 aceiași arheologi au fost sezisați că undeva, în deșertul Iudeii, s-au făcut descoperiri de manuscrise. Beduinii, mînați de dorul cîștigului, au mai căutat documente și în alte părți decît în regiunea Qumrânului. Astfel, mai la sud cu 18 km de Qumrân și cam cu 25 km sud-est de Ierusalim, pe valea unui rîu, numit Murabaat se află locul noii descoperiri. Cercetările au fost efectuate în patru peșteri și ele au scos la lumină documente deosebit de importante. Grotele sînt în general mari și din ele pornesc galerii și camere laterale. Prima dintre peșteri are o lungime de 50 m și o lățime de 4—7,50 m, iar a doua e lungă de 40 m, așa încît ele puteau fi locuite.

De altfel săpăturile au recoltat un bogat material arheologic care documentează locuirea lor din cele mai vechi timpuri. Sînt urme din epoca Chalcolitică (circa 4000 î. e. n.), din bronzul mijlociu (circa 1900—1600) — un vas de alabastru și un scarabeu din vremea hicsosilor —; de asemenea și epoca fierului (sec. VIII—VII î. e. n.) e reprezentată prin cîteva fragmente ceramice în peșterile I, II și III. Cele mai multe urme arheologice însă provin din epoca romană mai ales din sec. I, II e. n. Obiecte ceramice, vase de piatră și de lemn, resturi de îmbrăcăminte, piepteni, unelte etc., constituie materialul cel mai frecvent. Monedele descoperite se datează, majoritatea, pe vremea procuratorilor romani în Palestina, apoi două în timpul lui Irod Agripa I (41—44 e. n.) și un mare număr din timpul celei de-a doua revolte iudaice, condusă de Bar Kochba. Ultima perioadă de locuire, din sec. XIII, e. n., e atestată doar de cîteva cioburi, o monedă și cîteva fragmente de manuscrise arabe.

Descoperirea cea mai importantă au constituit-o și aici manuscrisele. Nu toate peșterile au fost la fel de darnice. Peștera I nu a oferit decît cîteva *ostraka* și fragmente de manuscrise pe piele și papirus, în limba ebraică; probabil că o mare parte se va fi pierdut înainte de 1947, cînd peștera era exploatată de cultivatorii de portocali pentru gunoii de porumbei. Nu se știe dacă, pe vremea aceea, nu se vor fi distrus o mulțime de fragmente, întrucît atunci grija beduinilor nu era ațintită către astfel de documente. Peștera III și IV nu au dat nimic; în schimb în peștera II s-a aflat o mare colecție de manuscrise grecești, ebraice și aramaice. Multe dintre ele sînt numai fragmente mici, dar colecția în întregime a sa e de mare valoare. Textele grecești, pe pergament sau papirus, au caracter fie juridic, fie literar. Din cele juridice sînt de menționat două contracte de căsătorie, datate în al șaptelea an al domniei lui Hadrian, deci 124 e. n., apoi o chitanță din anul 171 e. n., făcută pentru o sumă de bani foarte mică. Textele literare fac parte din două opere diferite: una avînd caracter religios, iar cealaltă, istoric; textul cu caracter istoric ar conține, după părerea lui Renée de Vaux, o lucrare, pierdută, a lui Nicolae din Damasc.

În limba ebraică au ieșit la lumină fragmente din cărți biblice — Geneză, Exod, Deuteronom — și o duzină de *ostraka*. Dar cele mai importante documente din categoria textelor ebraice sînt mai multe copii cu proclamația de libertate a poporului iudeu, făcută de *Simon ben Koseba* (acesta e Bar Kochba, care se întîlnește în texte și sub forma de Simon ben Koseba) „prinț” al lui Israel. E vorba de acțiunea de eliberare pornită de Bar Kochba în vremea lui Hadrian, între anii 132—135 e. n. De asemenea au mai fost descoperite două scrisori adresate de Simon ben Koseba unuia dintre comandanții săi subalterni, *Yeșua*. O altă scrisoare descoperită aici e adresată aceluiași Yeșua de către niște administratori ai unei comunități. Din ea reies cîteva date cu caracter juridic și informații cu privire la apropierea romanilor, dușmanii răsculaților. Prezența în această grotă a unei arhive care menționează pe Yeșua, ca ofițer al trupelor de sub comanda lui Bar Kochba, a dus la concluzia că aici a fost una dintre reședințele sale și cuibul de rezistență al evreilor răsculați împotriva romanilor. Listele cu date pri-

vind organizarea militară, cu mențiuni de nume și cifre, cît și descoperirea unui fragment latinesc, în aceste peșteri, măresc importanța arhivei. Aceasta cu atît mai mult cu cît pînă acum, nu aveam decît informații sumare asupra acestei revolte iudaice.

Un papirus-palimpsest, aflat în aceeași grotă, scris în alfabetul vechi ebraic (evreo-fenician) constituie — după părerea lui Renée de Vaux — cel mai vechi document din toate cele aflate pînă acum. El e anterior anului 600 î. e. n. și ar fi fost alcătuit în epoca de sfîrșit a regalității ebraice, înainte de exilul babilonian (586 î. e. n.). Va fi ajuns aici poate într-o epocă grea, cînd peștera va fi fost locuită pentru scurtă vreme. Una dintre scrierile papirusului-palimpsest pare o listă cu caracter militar, iar cealaltă o scrisoare.

Desigur că textele descoperite la Murabaat nu au o legătură directă cu cele de la Qumrân, dar ele prezintă un mare interes pentru cei ce studiază documentele de acolo, fiindcă scrierile din vremea lui Bar Kochba, datate precis, oferă posibilitatea de comparație paleografică între ele. Pînă acum se folosea în acest sens, un alt papirus (Nash), el însuși datat neprecis, între sec. I î. e. n. și sec. I e. n. De asemenea prin rezultatele dela Murabaat se cîștigă date mai precise și asupra celorlate materiale arheologice de la Qumrân.

c MANUSCRISE DIN VREMEA LUI BAR KOCHBA, ÎN DEȘERTUL IUDAIC

Tot în anul 1952, într-un punct încă neidentificat, din deșertul iudaic, beduinii au scos din trei peșteri, o importantă colecție de manuscrise, care după monedele aflate acolo și după datele cuprinse în texte însăși pot fi atribuite tot perioadei lui Bar Kochba: E vorba de fragmente din Vechiul Testament (Geneză, Numeri și Psalmi), de o phylacterie de felul celei descoperite la Murabaat, de două contracte în limba aramaică, — din al treilea an a eliberării lui Israel în numele lui Simon ben Koseba, — de o scrisoare adresată lui Bar Kochba și de mai multe documente datate în „epoca provinciei Arabia” (deci mai tîrziu de anul 106 e. n.); apoi de numeroase fragmente de papiri provenind de la nabateeni și în fine de fragmente de pergament cu versiunea greacă a *Profetilor mici*, probabil de la sfîrșitul sec. I e. n.

Datorită faptului că s-a găsit aici și o scrisoare adresată lui Bar Kochba s-a dedus că locul respectiv a servit ca sediu al acestui conducător, cel puțin într-o anumită vreme. De asemenea tot aici trebuie să fi fost aria de răspîndire a nabateenilor, datorită prezenței papirilor provenind de la ei.

d KHIRBET MIRD

În același an, 1952, beduinii au descoperit în ruinele unei mănăstiri din sec. V e. n. alt lot de manuscrise. Locul se numește Khirbet Mird și se află la nord-est de mănăstirea Mar Saba și spre sud-est de Ierusalim.

Documentele descoperite sînt scrise în trei limbi: 1. fragmente de codice (în unciale) scrise în limba greacă, din sec. V—VIII e. n., care reprezintă: *Înțelepciunea lui Solomon*, *Evanghelia după Marcu și cea după Iovan*, *Faptele Apostolilor* și alte opere; 2. fragmente scrise pe pergament în limba christo-palestiniană (un dialect aramaic înrudit cu siriaca, vorbit de grupul, așa-numit, de vest) din Scriptură: *Iosua*, *Evanghelia după Matei și Luca*, *Faptele Apostolilor*, *Epistola către Coloseni a Sf. Apostol Pavel* și alți papiri cu scrieri particulare etc. Ele sînt primele documente scrise în limba aceasta, găsite în Palestina; 3. fragmente de papiri cu scrieri particulare și alte scrieri, compuse în limba arabă.

O expediție belgiană, condusă de R. de Langhe, a găsit în același loc, fragmente în limbile menționate mai sus, printre care cele în limba greacă au oferit un pasaj din *Andromaca* lui Euripide.

Materialul descoperit în Palestina e imens. Numai cel descoperit în Egipt ar putea să i se compare și poate nici acela. E de sperat că din el se vor scoate multe informații asupra unor perioade istorice mai puțin cunoscute.

Deocamdată problemele ridicate de ele abia se schițează și pentru clarificarea lor completă se așteaptă publicarea integrală a documentelor, care va necesita multă vreme. Unii învățați presupun că pentru aceasta e nevoie de o sută de ani, dacă nu chiar mai mult. Până atunci însă, studii parțiale au apărut în toată lumea și în 1954 ele ajunseseră la aproape o mie de cărți și articole. Printre problemele cele mai discutate este și aceea care privește originile creștinismului și raportul lui cu comunitățile în mijlocul cărora a apărut. Unele asemănări în formele de organizare și în expresii, întâlnite atât în documentele comunității de la Qumrân cât și în creștinismul primar, pun problema împrumuturilor și a influențelor reciproce. Până acum concluziile în această privință nu sînt definitive, dar se susține în general, că asemănările sînt numai în formă și că ceea ce le separă este conținutul lor deosebit. Este sigur însă că problemele nu se vor lumina decît treptat, pe măsura publicării și studierii profunde și multiple a documentelor, pentru a căror realizare și-au unit forțele arheologii, istoricii, teologii și filologii.

Emitian Popescu

BIBLIOGRAFIA CONSULTATĂ

- I. D. Amusin, Документы из Вадн Мураббаат, în VDI, 1958, nr. 1, p. 104—124.
 J. Coppens, *La secte de Qumrân et son attente eschatologique*, în *La nouvelle Cléo*, V, 1—4, 1953, p. 5—10.
 R. de Vaux, *La seconde saison de fouilles à Khirbet-Qumrân*, *ibidem*, V, 7—10, 1953, p. 407—410.
 J. Coppens, *Où en est le problème des Manuscrits de Qumrân*, *ibidem*, VI, 5—6, 1954, p. 247—258.
 Hans Bardtke, *Die Funde am Toten Meer*, în *Das Altertum*, I, 1, 1955, p. 15—35.
 A. Dupont-Sommer, *The Jewish Sect of Qumrân New Studies on the Dead Sea Scrolls*, New York, 1956.
 Paul Kahle, *Zu den Handschriftenfunden in Höhlen beim Toten Meer*, în *Das Altertum*, III, 1, 1957, p. 34—46.

CRONICA SĂPĂTURILOR

CLAROS

Într-o fasciculă anterioară a acestei reviste (SCIV. VII, 1956, p. 444—445), s-a atras atenția cititorilor asupra lucrărilor de dezgropare a sanctuarului lui Apollon din Claros, începute în 1950 sub conducerea profesorului Louis Robert, de la Collège de France, ajutat de d-na Jeanne Robert și de prof. Roland Martin, de la Universitatea din Dijon. Darea noastră de seamă, întemeiată pe o conferință din 1953 a directorului șantierului, tipărită în 1954, la Paris,